

ХРОНОЛОГІЯ ОДНІЄЇ ГРУПИ КУХОННОГО ПОСУДУ З ПАМ'ЯТОК КРИМУ XV ст.

Звернено увагу на одну групу кухонного посуду з середньовічних пам'яток Криму з метою визначення її датування.

К л ю ч о в і с л о в а: Крим, середньовіччя, кухонна кераміка, морфологія, хронологія.

У штудіях з археології Криму фінального етапу середньовіччя значна увага приділяється вивченню кераміки. У широкому спектрі всіляких гончарних виробів цього часу інтерес дослідників, у першу чергу, привертає глазурований посуд, особливо багато орнаментований, з сюжетними зображеннями або монограмами, представлений продукцією і місцевих майстерень, і імпортом з віддалених регіонів (література див., напр.: Тесленко 2005; 2010). Водночас бракує спеціальних досліджень неглазурованого посуду за винятком двох статей, в яких розглянуто вироби з Херсона XIII—XIV ст. (Ивашута 1975) і городищ XIII ст. Гірського Криму (Талис 1983). Деяку інформацію про кухонну кераміку пізнішого часу можна отримати лише з узагальнених праць, що висвітлюють результати розкопок (Айбабина, Бочаров 1994, рис. 1; Джанов 1998, рис. 4, 1; Мыщ 2002, рис. 22, 1; Кирилко, Мыщ 2004, рис. 22, 2; Адаксина, Кирилко, Мыщ 2005, рис. 113, 9; 2006, рис. 65, 3; 72, 1; Кирилко 2005, рис. 56, 4; Герцен и др. 2006, рис. 10, 6; Адаксина, Мыщ 2007, рис. 142, 1; Тесленко 2007, с. 107, рис. 1, II), або статей, присвячених публікації виявлених в посудинах скарбів (Мыщ 1999; Козлов и др. 2003).

Та саме неглазурований посуд становить значну частку речового комплексу досліджуваного періоду. Досить різноманітний за морфологічними та стилістичними ознаками, він був не менш важливою складовою побутової культури ніж полив'яна кераміка. В його загалі виділяються різні за походженням групи¹, дослідження яких дозволяє виявити їхні морфологічні та хронологічні особливості. Одна з них представлена горщиками з так зв. рейкоподібним профілем вінець (рис. 1—3). Саме за

¹ Під групою маються на увазі вироби, схожі за технологією виготовлення, складом формувальної маси, технікою виготовлення та оформленням зовні, які є продукцією однієї або споріднених гончарних майстерень.

цією характерною ознакою ця група кераміки отримала відповідну назву — «група горщиків з рейкоподібними вінцями» (далі ГРВ)².

Морфологічна характеристика. Посуд групи ГРВ сформований на гончарному крузі шляхом витягування зі шматка приготовленої глини за донно-ємкісною програмою. На денцях фіксується підсіпка піску та невелике реберце вздовж краю, ймовірно від виступу-платформи на площині гончарного круга або спеціальної підставки. Стінки тонкі (2,5—4,0 мм у місці максимального потоншення), зовнішня поверхня заглажена, з внутрішньої сторони помітні виразні сліди ротації.

Для формувальної маси характерна значна домішка дрібного гострокутного блискучого чорного піску (піроксену?), трапляються також часточки крихкого залізного мінералу. Випал рівномірний, переважно наскрізний, у місцях максимального потовщення часто тришаровий (черепок на зламі з сірим прошарком). Колір черепка від жовто-червоного до червоно-коричневого. Є вироби частково перепалені до темно-коричневого або темно-сірого кольору, що могло бути наслідком повторного перебування у вогні в процесі використання чи археологізації. Інколи зовнішня поверхня вкрита темним червоно-коричневим ангобом. Зрідка, переважно у верхній частині, фіксуються залишки склоподібної маси, що тонким шаром вкриває черепок. Можливо, вона утворилася через спікання верхніх шарів кераміки під впливом високої температури в горні. Але можна припус-

² І.В. Волков запропонував називати цю групу кераміки «Чорний Єрик» (скорочено ЧЄ) за місцем знахідки глека на однойменному могильнику в плавнях Кубані (Волков 2007). Проте ареал поширення цієї кераміки значно більший за плавні легендарної річки, а перші знахідки, на які звернули увагу археологи, відзначені приблизно за півстоліття до того на території Криму. Через це справедливіше буде скористатися назвою «група горщиків з рейкоподібними вінцями» (ГРВ), що усталася в середовищі кримських археологів.

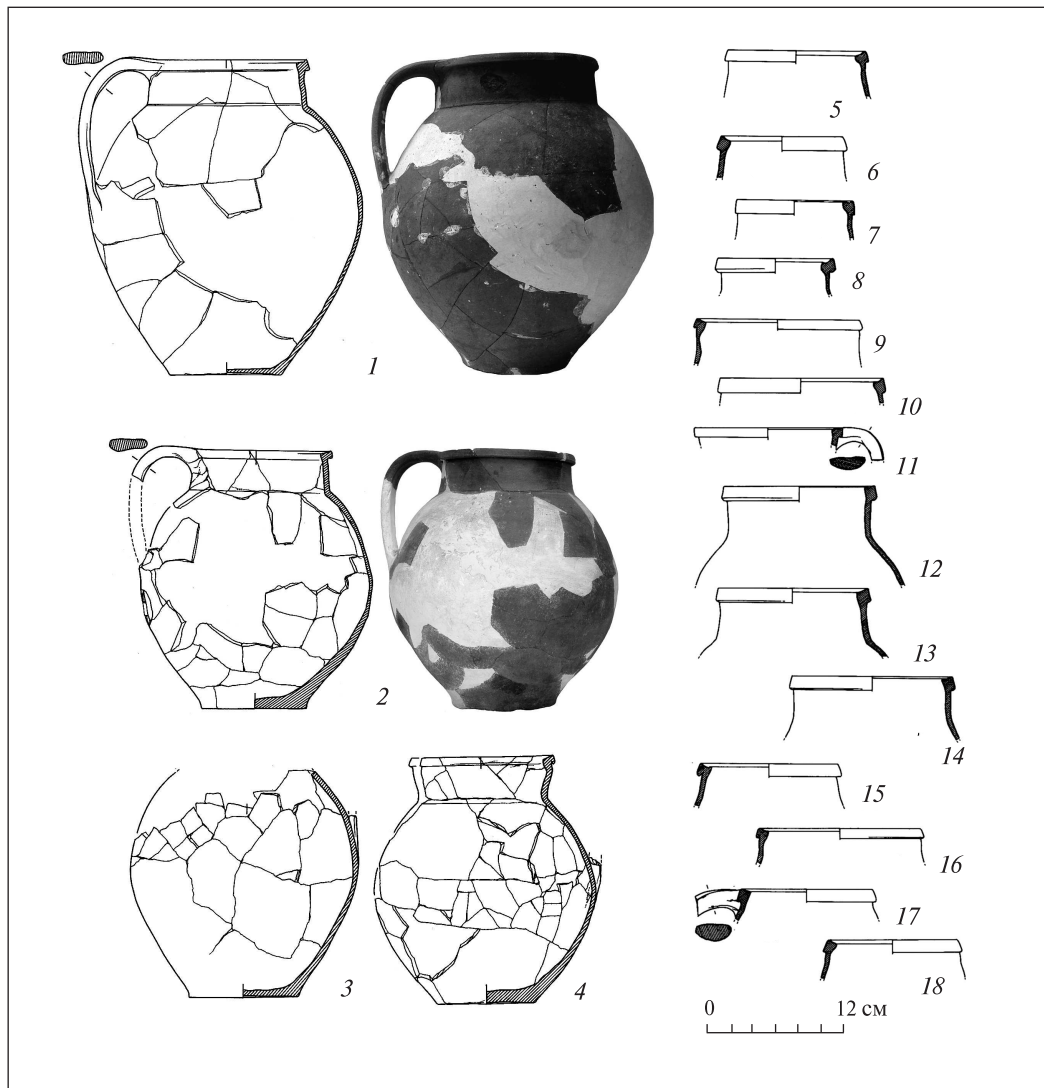

Рис. 1. Горщики. Група ГРВ, тип 1.1: 1 — замок Фуна; 2, 5—18 — фортеця Алустон, башта Орта-Куле; 3 — городище Чуфут-Кале, скарб; 4 — укріплення Чабан-Куле

кати й спеціальне глазурування окремих партій горщиків для поліпшення їхньої гідроізоляції.

Група ГРВ з комплексів XV ст. представлена посудом закритої форми двох видів: горщики та глеки.

1. Горщики (рис. 1; 2; 3, 2—6). Тулуб сферичний, іноді трохи видовжений до денця. Шийка середньої висоти, циліндрична або зрізано-конічна з прямими стінками. Вінце масивне, з жолобком по центру і потовщенням по обидва боки від нього. Ручки сформовані зі шматка глини, в перетині близькі до овалу. Дно плоске, з невеликим реберцем уздовж краю. За кількістю ручок виділено два типи.

Тип 1.1. Горщики з однією ручкою (рис. 1; 2; 3, 2, 5, 6). Верхній край ручки прикріплений до вінця, нижній — приблизно до середини висоти тулуба. Неоздоблені.

Більшість посуду групи ГРВ відноситься саме до цього типу. Нині частково або повністю реконструйовано 11 горщиків із пам'яток в Алушті, на Фуні, Чабан-Куле і Чуфут-Кале (рис. 1; 2). Асортимент посуду за об'ємом (від 0,6 до 6,6 л) становить не менше ніж 6—7 од. (табл. 1). Він був, імовірно, розрахований на задоволення попиту покупця. Але, можливо, чітких стандартів у їхньому виробництві не було.

Тип 1.2. Горщики з двома ручками представлені двома фрагментованими екземплярами — з розкопок зольника на руїнах башти Орті-Куле у фортеці Алустон (рис. 3, 3) та зі смітника на південно-східному схилі мису Тешклі-Бурун на Мангупі (Мыц 2002, рис. 22, 1; Герцен и др. 2006, рис. 10, 6). Горловина низька, циліндрична, трохи звужується догори. Ручки в перетині овальні, приплюснуті, прикріплені до вінця

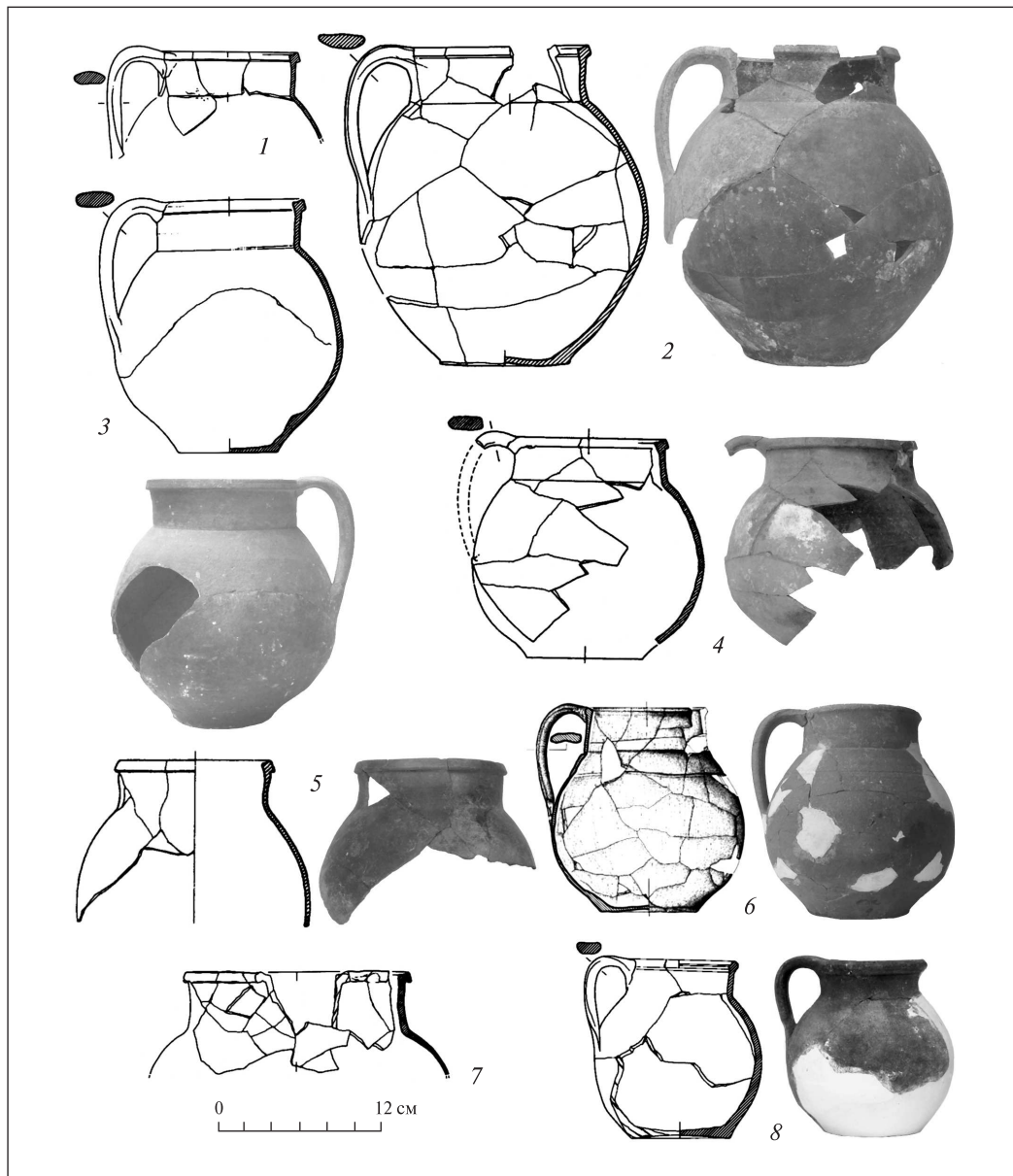

Рис. 2. Горщики. Група ГРВ, тип 1.1: 1–6, 8 — замок Фуна; 7 — укріплення Чабан-Куле

під прямим кутом. Шийка та корпус прикрашені шістьма вертикальними наліпними валиками з пальцевими вдавленнями.

Чітко датувати горщики типу 1.2 доволі складно. Археологізація виробів сталася в діапазоні від кінця XV до кінця XVI ст. (Мыц 2002, с. 150–155; Герцен и др. 2006, с. 378–386). Ця обставина не дозволяє уточнити хронологію типу. Період побутування виробів, імовірно, припадає на другу половину XV — початок XVI ст.

2. Глеки. Єдиний опублікований археологічно цілий глек групи ГРВ, який впевнено можна віднести до XV ст., походить з розкопок адигейського могильника в гирлі Кубані (Волков 2007, с. 31, рис. 3, 2). Він має плоске дно та одну ручку

(тип 2.1). Тулуб овалоїдний, прикрашений вертикальними канелюрами. Шийка середньої висоти, циліндрична, в нижній частині профільована виступом у вигляді валика. Винце потовщене, округле, виступає назовні. Ручка в перетині овальна, прикріплена трохи нижче середини шийки й до середини тулуба.

В шарах XV ст. пам'яток Таврики жодного цілого або частково реконструйованого глека групи ГРВ поки не зафіксовано. Відомі лише (рис. 3, 1) окремі знахідки уламків шийок з вінцями з розкопок храму та могильника на південній околиці с. Малий Маяк (Тесленко, Лысенко 2004, рис. 16, б; Тесленко 2007, рис. 1, 11) і зольника на руїнах вежі Орта-Куле в Алушті (Полевая опись... 1993; 1998). Вони знайдені

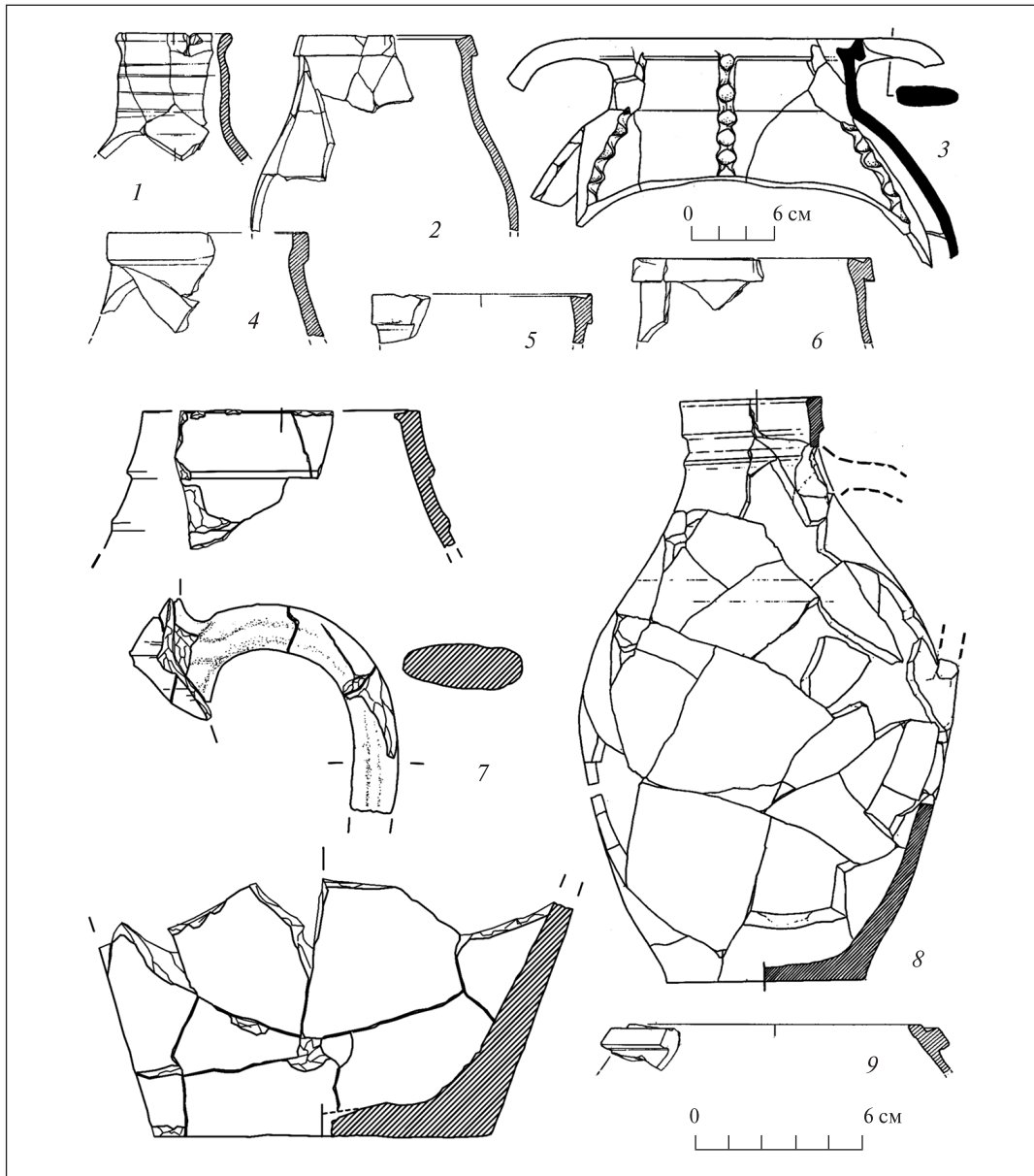

Рис. 3. Посуд. Група ГРВ, типи 1.1, 1.2 і 2.1: 1, 2, 4–6, 9 – Малий Маяк; 3 – фортеця Алустан, зольник; 7 – Алушта, Нижня мечеть; 8 – Аю-Даг

в контексті, нижня хронологічна межа якого визначається не раніше кінця XV–XVI ст. (Тесленко, Лысенко 2004, с. 267–270; Мыц, Адаксина, Кирилко 1992; Мыц и др. 1993; Тесленко, Семин 1998). Можливо, ці артефакти перевідкладені та походять з раніших нашарувань.

Дисбаланс між кількістю посуду типів 1 і 2 вказаної групи можна пояснити тим, що, ймовірно, горщики користувалися більшим попитом ніж глики, тож частіше потрапляли на ринок.

Хронологія, розповсюдження, походження. До недавня групу ГРВ не розглядали як окремішню класифікаційну одиницю, тож до кінця XX – початку XXI ст. у публікаціях матеріалів з пам'яток Таврики і найближчих околиць про

горщики з рейкоподібними вінцями інформації вкрай мало. Єдиний малюнок профільних частин двох посудин, знайдених на поселенні в уроч. Кокія, виявлено в рукописному фонді НА КФ ІА НАНУ в ілюстрації до неопублікованої статті В.М. Маликова (Маликов 1951, рис. 1, 12, 16), що не містить якихось спеціальних коментарів щодо знахідок. У статті, присвяченій кераміці з розвідувальних робіт 1960-х рр. Південнобережного загону Кримської експедиції ІА АН УРСР, горщики з рейкоподібними вінцями не згадані (Паршина 1974), хоча в колекції з цих розвідок, що зберігається у фондах Ялтинського історико-літературного музею, вдалося ідентифікувати два уламки горщиків групи

ГРВ із Ласпі (шифр: ЯКМОСН 5331 (2)/5 А1 1053; ЯКМОСН 5331 (2)/6 А1 1056). Про те, що така кераміка набула розповсюдження на теренах Таврики, можна стверджувати і за публікаціями окремих профільних частин горщиків з Мангупу (Герцен і др. 2006, с. 383—384, рис. 10, 6—9; 11, 1—3), Балаклави (Адаксина, Кирилко, Мыц 2005, рис. 113, 9; 2006, рис. 65, 3; 72, 1; Адаксина, Мыц 2007, рис. 142, 1), Алустану (Мыц 2002, с. 154, рис. 22, 1; 24, 5), Фуни (Кирилко 2005, рис. 58, 1), Чабан-Куле (Мыц, Кирилко, Лысенко 1994, с. 207; Кирилко, Мыц 2004, с. 212, рис. 22, 2), Судака (Джанов 1998, с. 88, рис. 4, 1) і Кафи (Айбабина, Бочаров 1994, с. 19, рис. 1), а також усної інформації колег-мідєвістів, що досліджують середньовічні пам'ятки від Херсонеса до Керчі. Однак хронологією, обчисленням відсоткового співвідношення із загальною кількістю кухонного посуду, походженням і генезою цієї кераміки ніхто з дослідників спеціально не займався.

Вперше на ці проблеми звернула увагу автор цієї публікації на ґрунті власних розкопок фортеці Алустан у 1998 р., а також храмів з некрополями на горі Аю-Даг у 1999 р. та в с. Малий Маяк у 2003 р. Ретельне опрацювання артефактів з різних нашарувань цих пам'яток дозволило виявити фрагменти кераміки групи ГРВ, а заодно вдалося прослідкувати деякі закономірності процесу їхньої археологізації.

Зокрема, в Алустані, ззовні кріпосної стіни останньої лінії оборони фортеці, на площі близько 20 м² досліджено нашарування, що формувалися безперервно приблизно від початку третьої чверті XV ст. (часу будівництва останньої лінії оборони) до XVI—XVII ст. У шарах, що залягали нижче денної поверхні періоду будівництва куртини (60-і рр. XV ст.), уламки посуду групи ГРВ не зафіксовані, хоча інша кераміка, характерна для комплексів XIV—XV ст. (група Південно-Західного Криму та полив'яний посуд «кафінського кола»), представлена значною кількістю. Але в заповненні траншеї під фундамент кріпосної стіни виявлено один, а у водостічній канаві, прокладеній уздовж стіни, — 11 фрагментів тонких стінок ГРВ, вкритих темно-коричневим ангобом. У шарі руйнації кріпосної стіни (нижня дата 1475 р.) знайдено 26, а в нижньому горизонті зольника, що залягав над ним (верхня дата — кінець XVI — початок XVII ст.), — аж 298 фрагментів такого посуду (Тесленко, Семин 1998). При розкопках храмів з некрополями на галявині Ай-Констант (гора Аю-Даг) і на південній околиці с. Малий Маяк фрагменти кераміки групи ГРВ з'явилися в нашаруваннях, що датуються не раніше середини — другої половини XV ст., і сягають найбільшої концентрації в шарах кінця XVI—XVIII ст. (табл. 2).

Таблиця 1. Параметри горщиків групи ГРВ, тип 1.1

№№ п/п	Шифр, малюнок	Н горщика, см	Н шийки, см	Д тулуба, см	Д дна, см	Д шийки, см	Д вінець, см	V, л
1	ФН-90/712, рис. 2, 8	12,8	2,5	12,0	7,0	7,0	8,0	0,6
2	ФН-94/88, рис. 2, 6	14,6	3,1	13,7	7,2	8,5—9,0	8,9	1,2
3	ФН-95/74, рис. 2, 4	16,8	3,2	16,4		11—11,6	11,6	1,8
4	ФН-90/50, рис. 2, 3	18,4	3,6	16,4	7,2	10,4	11,7	1,8
5	ЧБК-93/44, рис. 1, 4	22,0	4,0	19,6	8,8	11,4—12,2	12,8	3,3
6	Ал-92/228, рис. 1, 2	23,0	3,8	19,8	9,0	11,0—12,0	12,0	3,8
7	ФН-90/51, рис. 2, 2	24,0	4,2	21,0	9,0	12,6	14,0	4,0
8	ФН-90/549, рис. 1, 1	27,6	4,0	24,2	9,7	14,0	14,8	6,6
9	ФН-95/69, рис. 2, 5		3,0	16,8		11,0	11,6	
10	ЧБК-93/п.о. 556, рис. 2, 7		4,2			15,5	16,5	
11	Чуфут-Кале, рис. 1, 3			20,0	9,6			3,8

Реконструйований посуд з фортеці Алустон, замків Фуна та Чабан-Куле походить з комплексів не раніше третьої чверті XV ст. (Мыц, Кирилко, Лысенко 1994, с. 207; Мыц 2002, с. 154, рис. 24, 5; Кирилко, Мыц 2004, с. 212, рис. 22, 2; Кирилко 2005, рис. 58, 1). Інші відомі за публікаціями горщики виявлені в контексті діапазону кінця XV — кінця XVI або XVIII ст. (Айбабина, Бочаров 1994, с. 19, рис. 1; Мыц 2002, с. 154, рис. 22, 1; Адаксина, Кирилко, Мыц 2005, рис. 113, 9; 2006, рис. 65, 3; 72, 1; Герцен и др. 2006, с. 383—384, рис. 10, 6—9; 11, 1—3; Герцен и др. 2007, рис. 35, 10; Адаксина,

Мыц 2007, рис. 142, 1). Лише в статті А. Джанова натрапляємо на раніше датування керамічного комплексу, до якого віднесена і частина корпуса горщика з рейкоподібним вінцем (Джанов 1998, с. 88, рис. 4, 1). Він походить із заповнення ями 1 на території гончарного центру з виробництва полив'яної кераміки. Автор публікації, спираючись на знахідку в ямі фрагмента іспанської чаші з люстровим розписом, запропонував датувати весь комплекс першою половиною XV ст. Однак з цим не можна погодитися, оскільки іспано-мавританські фаянси, прикрашені в такій самій манері, як і судачь-

Таблиця 2. Розподіл знахідок кераміки групи ГРВ в культурних шарах на галявині Ай-Констант (Аю-Даг) та на південній околиці с. Малий Маяк

Характер нашарувань	Датування шарів	Група ГРВ		
		К-ть фр-тів	К-ть реконстр. форм	% в загальній масі неглазурованого посуду
Храм з некрополем на галявині Ай-Констант (Аю-Даг)				
Шари, що накопичилися в процесі активного функціонування некрополя біля храму	Середина — друга половина XIV — середина XV ст.	—	—	—
Нашарування, що накопичилися на майданчику перед входом після припинення поховань біля апсиди (11—15).	Друга половина — кінець XV — 40—50-і рр. XVI ст.	6	—	0,9
	Перша половина — середина XVI ст.	4	—	1,7
	Середина — третя чверть XVI ст.	137	—	39,2
Шари, пов'язані з руйнуванням храму (4, 4А, 5, 5А, 6, 7, 8)	Остання чверть XVI — початок XVII ст.	151 (118 від глека)	1 (глек)	51,7
Храм з некрополем на південній околиці с. Малий Маяк				
Нашарування, пов'язані зі спорудженням храму і влаштуванням перших поховальних споруд	Кінець XIV — перша пол. XV ст.	—	—	—
Шари, пов'язані з функціонуванням храму та могильника	Кінець другої чверті — середина XV — третя — четверта? чверті XV ст.	42	—	3,6
Нашарування, що утворилися при частковому руйнуванні храму	Остання чверть XV — поч. XVI ст.	7	—	3,9
Нашарування і поховальні комплекси всередині периметра храму, пов'язані з функціонуванням кладовища після часткової руйнації церкви	Поч. XVI — остання чверть XVII ст.	134	—	45,1
Шари та поховальні комплекси ззовні храму, пов'язані з функціонуванням кладовища після часткової руйнації церкви	Друга половина XVI ст.	372	2	42,8
	Кінець XVI—XVII ст.	884	—	28,2
	XVII ст. — перша пол. XVIII ст.	117	—	37,1
	Третя чверть XVIII ст.	89	—	37,5
Нашарування, пов'язані з остаточною руйнацією залишків церкви та похованнями на руїнах	Кінець третьої — четверта чверть XVIII ст.	103	—	41,1

ка знахідка, набули поширення лише в другій половині — наприкінці XV ст. (Тесленко 2004, с. 477). Відповідно, і весь комплекс слід датувати часом не раніше другої половини XV ст.

Виходячи з наведених матеріалів, можна зробити висновок, що фрагменти посуду групи ГРВ в археологічному контексті першої половини XV ст. нині не зафіксовані. Перші знахідки на пам'ятках Криму трапляються в культурних шарах, починаючи приблизно від середини XV ст., а кількість їх зростає наприкінці XVI — на початку XVII ст. і аж до третьої чверті XVIII ст. та становить близько 39—46 % від числа фрагментів неполив'яного кухонно-столового посуду (табл. 2). Що важливо, виразно прослідковується еволюція профілю рейкоподібних вінець. Починаючи приблизно від середини — другої половини XVI ст. з'являється посуд з вінцями видовженіших пропорцій. Характерний для XV ст. рейкоподібний профіль надалі поступово трансформується у форму, близьку до прямокутної з приплюснутим або дещо заглибленим верхнім краєм (рис. 3, 4, 7). У XVII—XVIII ст. поряд з горщиками набувають поширення глеки з аналогічним профілем вінець (рис. 3, 8), що не характерно для виробів XV ст. Крім того, в комплексах XVII—XVIII ст. з'являється нова категорія кераміки цієї групи — великий тарний дворучний посуд, так зв. урни з горизонтальними ручками (рис. 3, 9; див.: Волков 2005, с. 484—485; Тесленко 2007, с. 107, рис. 1, II). Зважаючи на це, очевидно, що асортимент продукції групи ГРВ у турецький період історії Таврики дещо розширюється.

Розглянута кераміка зникає з обігу на території Криму в останню чверть XVIII ст. Принаймні найпізніша відома тут нині стратифікована знахідка археологічно цілої посудини походить з культурного шару, що відображає початковий етап функціонування Нижньої мечеті в Алушті та датується в межах XVIII — початку XIX ст. (рис. 3, 7; див.: Тесленко, Лысенко, Кирилко 2007, с. 8, рис. 81). Тобто, припинення надходження кераміки групи ГРВ на ринки Таврики збігається з крахом турецького панування в Причорномор'ї та втратою Портою контролю над торговельними операціями в регіоні, тож, вірогідно, якимось чином пов'язане з цими подіями.

Місце виготовлення кераміки групи ГРВ не встановлене. Досі не виявлено слідів виробництва цього посуду ні на території Таврійського півострова, ні в інших місцях Причорноморського регіону. Технологія формування виробів (на спеціальній підставці з підсипкою

дрібноного піску) та характерна значна домішка чорного блискучого гострокутного піску в тісті абсолютно нехарактерні для синхронної кераміки місцевого виробництва (групи Південно-Західного та Південно-Східного Криму). Достеменно визначити регіон розповсюдження виробів групи ГРВ також досить складно, зокрема через те, що публікації кухонної кераміки XV—XVIII ст. приділялося надто мало уваги. Нині, крім Криму, такі вироби відомі на адигейських поселеннях Прикубанья, куди їх завозили, ймовірно, генуезці разом з іншим посудом (Волков 2007, с. 31—32). Крім того, значна кількість горщиків і глеків походить з шарів XVI—XVII ст. на місці добре відомих римських лазень у Стамбулі (Hayes 1992, р. 277, 287, 306, 308, 312, 319, fig. 116, e, 3.1; 136, 75; 138, 48; 140, 67). На думку турецької дослідниці Нурсен Озкул Фіндік, що займається розкопками Ізніка, такий кухонний посуд був досить поширений в Анатолії буквально впродовж усієї її середньовічної історії³. Цілком вірогідно, що походження його слід пов'язувати з цим регіоном. Додамо, що транспортування кухонних горщиків на далекі відстані не було чимось неординарним (Масловский 2006, с. 353—354) і навіть згадується в турецьких джерелах (Галенко 2005, с. 502).

Таким чином, на підставі проаналізованих матеріалів можна дійти висновку, що початок побутування кераміки групи ГРВ у Тавриці датується часом не раніше середини XV ст. Саме тоді з'явилися перші її зразки — одноручні горщики (тип 1.1) і, ймовірно, глеки (тип 2.1), що були в обігу до кінця XV — початку XVI ст., поступово еволюціонуючи в бік подовження і спрощення профілю вінець. Надалі, в XVI—XVIII ст., на їхній основі з'явилися нові типи посуду. Зазначимо, що група ГРВ входить до обігу в Криму практично синхронно з багато декорованою столовою полив'яною керамікою групи Miletus Ware так зв. ізницького виробництва (Тесленко 2005, с. 392—394). Цілком можливо, що вона, як і зразки групи Miletus Ware, походить з Малоазійського півострова. Побутування групи ГРВ у Тавриці синхронне періоду турецького панування над протоками та Чорноморським басейном і закінчується разом з крахом Порти. Обидві групи кераміки, ГРВ і Miletus Ware, можуть використовуватися як хроноіндикатори, що дозволяють датувати археологічні комплекси періодом не раніше середини — другої половини XV ст.

³ Дякую дослідниці за усну консультацію.

- Адаксина С.Б., Кирилко В.П., Мыц В.Л.* Отчет об археологических исследованиях средневековой крепости Чембало (г. Балаклава) в 2004 году. — СПб.; Симферополь, 2005.
- Адаксина С.Б., Кирилко В.П., Мыц В.Л.* Отчет об археологических исследованиях средневековой крепости Чембало (г. Балаклава) в 2005 году. — СПб.; Симферополь, 2006.
- Адаксина С.Б., Мыц В.Л.* Отчет об археологических исследованиях средневековой крепости Чембало (г. Балаклава) в 2006 году. — СПб.; Симферополь, 2007.
- Айбабина Е.А., Бочаров С.Г.* Работы Феодосийской экспедиции // АИК 1993 г. — Симферополь, 1994. — С. 17—21.
- Волков И.В.* Крепость Лютик — Сед-Ислам // Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X—XVIII вв. — К., 2005. — Т. I. — С. 482—492.
- Волков И.В.* Поливная керамика могильника Черный Ерик-1 // Поливная керамика Восточной Европы, Причерноморья и Средиземноморья в X—XVIII вв. II Междунар. науч. конф. — Ялта, 2007. — С. 26—32.
- Галенко А.* Гончарное производство и торговля в османской провинции Кефе // Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X—XVIII вв. — К., 2005. — Т. I. — С. 493—506.
- Герцен А.Г., Землякова А.Ю., Науменко В.Е., Смокотина А.В.* Стратиграфические исследования на юго-восточном склоне мыса Тешкли-Бурун (Мангуп). — Симферополь, 2006 (МАИЭТ. — XII).
- Герцен А.Г., Землякова А.Ю., Науменко В.Е., Смокотина А.В.* Археологические исследования в районе церкви св. Константина (Мангуп): I горизонт застройки (XVI—XVIII вв.). — Симферополь, 2007 (МАИЭТ. — XIII).
- Джанов А.В.* Гончарные печи XIV—XV вв. на посаде Сугдеи // Историко-культурные связи Причерноморья и Средиземноморья X—XVIII вв. по материалам поливной керамики. Тез. докл. науч. конф. — Симферополь, 1998. — С. 82—89.
- Ивашута Л.П.* Неполивная керамика поздневизантийского Херсона (по материалам раскопок портового квартала) // АДСВ. — Свердловск, 1975. — 11. — С. 15—21.
- Кирилко В.П.* Крепостной ансамбль Фуны 1423—1475 гг. — К., 2005.
- Кирилко В.П., Мыц В.Л.* Укрепление Чобан-Куле (по материалам раскопок 1992—1993 гг.) // О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических. — К., 2004. — С. 205—245.
- Козлов А.Ф., Майко В.В., Полканов Ю.А., Шутов Ю.И.* Кырк-Ерский клад близ южных ворот городища Джуфт (Чуфут)-Кале // АБУ 2001—2002 гг. — К., 2003. — С. 120—123.
- Маликов В.М.* Об археологических памятниках на урочище, примыкающем к мысу Айя // НА КФ ИА НАНУ, рукописный фонд (27.01.1951).
- Масловский А.Н.* Керамический комплекс Азака. Краткая характеристика // Историко-археологические исследования в Азове и на Нижнем Дону в 2004 г. — Азов, 2006. — 21. — С. 308—472.
- Мыц В.Л.* SOMMO в денежном обращении генуэзской Газарии (по материалам алуштинского клада 1990 г.) // ХСб. — 1999. — X. — С. 379—398.
- Мыц В.Л.* Генуэзская Луста и Капитанство Готии в 50—70-е гг. XV в. // Алушта и Алуштинский регион с древнейших времен до наших дней. — К., 2002. — С. 139—189.
- Мыц В.Л., Адаксина С.Б., Кирилко В.П.* Отчет о раскопках средневековой крепости Алустон в 1992 г. // НА ИА НАНУ. — 1992/119.
- Мыц В.Л., Адаксина С.Б., Кирилко В.П., Лысенко А.В., Семин С.В., Тесленко И.Б.* Отчет о раскопках средневековой крепости Алустон в 1993 г. // НА КФ ИА НАНУ. — Спр. 793. — Папка 1282.
- Мыц В.Л., Кирилко В.П., Лысенко А.В.* Исследование средневекового укрепления Чабан-Куле // АИК 1993 г. — Симферополь, 1994. — С. 200—207.
- Паришина Е.А.* Средневековая керамика Южной Таврики (по материалам раскопок и разведок 1965—1969 гг.) // Феодальная Таврика. — К., 1974. — С. 56—94.
- Полевая опись находок из раскопок средневековой крепости Алустон в 1993 г.* // НА КФ ИА НАНУ. — Спр. 793. — Папка 1282А.
- Полевая опись находок из раскопок средневековой крепости Алустон в 1998 г.* // НА КФ ИА НАНУ. — Спр. 581. — Папка 959А.
- Талис Д.Л.* Кочевнические компоненты в населениях средневековых городищ горного Крыма // История и культура Евразии по археологическим данным. — М., 1983. — С. 101—106 (Труды ГИМ. — 51).
- Тесленко И.Б.* Испанская керамика с росписью люстром в Крыму // Сугдейский сборник. — К., 2004. — С. 467—494.
- Тесленко И.Б.* Турецкая керамика с росписью кобальтом в Крыму (проблемы хронологии) // Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X—XVIII вв. — К., 2005. — Т. I. — С. 385—410.
- Тесленко И.Б.* Бытовая керамика из раскопок христианского храма в с. Малый Маяк // Поливная керамика Восточной Европы, Причерноморья и Средиземноморья в X—XVIII вв. II Междунар. науч. конф. — Ялта, 2007. — С. 105—109.
- Тесленко И.Б.* Поливная посуда Крыма XV в. (местное производство до турецкого периода). Ч. I. Типология, распространение, происхождение // Древности. — Харьков, 2010. — 9. — С. 216—234.

- Тесленко И.Б., Лысенко А.В.* Средневековый христианский храм на южной окраине с. Малый Маяк и его археологическое окружение // О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических. — К., 2004. — С. 260—296.
- Тесленко И.Б., Лысенко А.В., Кирилко В.П.* Отчет об археологических исследованиях в районе ул. Горького и К. Маркса в г. Алушта в 2007 г. // НА КФ ИА НАНУ. — Спр. 1305. — Папка 1656.
- Тесленко И.Б., Лысенко А.В., Турова Н.П.* Отчет о раскопках средневекового христианского храма на южной окраине с. Малый Маяк в 2003 г. // НА КФ ИА НАНУ. — Спр. 1032. — Папка 1380—1381.
- Тесленко И.Б., Семин С.В.* Отчет об археологических исследованиях средневековой крепости Алустон в 1998 г. // НА КФ ИА НАНУ. — Спр. 581. — Папка 959.
- Hayes J.W.* Excavations at Sarachane in Istanbul. The pottery. — Princeton, 1992. — Vol. 2.

Надійшла 05.07.2011

И.Б. Тесленко

ХРОНОЛОГИЯ ОДНОЙ ГРУППЫ КУХОННОЙ ПОСУДЫ ИЗ ПАМЯТНИКОВ КРЫМА XV в.

Рассмотрены вопросы хронологии одной группы кухонных сосудов, ярким представителем которой являются горшки с «рельсовидным» профилем венчика и значительным количеством блестящего черного остроугольного песка (пироксена?) в тесте (группа ГРВ).

До недавнего времени эту группу керамики не рассматривали как самостоятельную классификационную единицу. Хронологией, происхождением и генезисом ее никто специально не занимался. Впервые на эти проблемы обратила внимание автор на материалах собственных раскопок памятников Южного берега Крыма: крепости Алустон (1998 г.), храмов с некрополями на г. Аю-Даг (1999 г.) и в с. Малый Маяк (2003 г.). На этих памятниках при обработке артефактов из различных отложений тщательно отсортировывались и отдельно учитывались фрагменты керамики группы ГРВ. Благодаря этому удалось проследить некоторые закономерности процесса их археологизации и особенности хронологии.

По наблюдениям появление керамики группы ГРВ в Таврике датировано не ранее середины XV в. Именно для этого периода зафиксированы первые ее образцы — одноручные горшки и, вероятно, кувшины. На их основе в дальнейшем (XVI—XVIII вв.) возникают новые типы сосудов, прослеживается эволюция рельсовидного венчика в направлении удлинения и упрощения профиля.

Место изготовления керамики группы ГРВ пока не установлено. Точно определить регион распространения изделий также довольно сложно, потому что публикации кухонных сосудов XV—XVIII вв., в отличие от синхронных поливных, уделялось очень мало внимания. В настоящее время, кроме Таврики, находки изделий группы ГРВ известны на адыгских поселениях Прикубанья. Кроме того, значительное количество горшков и кувшинов происходит из раскопок слоев XVI—XVII вв. на месте широко известных римских бань в Стамбуле. По мнению турецкой исследовательницы Нурсен Озкул Финдик, занимающейся раскопками Изника, такие кухонные сосуды были широко распространены в Анатолии буквально во все периоды ее средневековой истории. Вполне вероятно, что и происхождение их следует связывать с этим регионом. Судя по данным, приводимым в работах А.Н. Масловского, а также информации из турецких письменных источников, проанализированной А. Галенко, перевозка кухонных горшков на дальние расстояния не являлась каким-то неординарным событием.

Отметим, что группа ГРВ входит в обращение на территории Крыма практически синхронно с парадной столовой посудой группы Miletus Ware так наз. изникского производства. Бытование ее в Таврике синхронно периоду турецкого господства над проливами и Черноморским бассейном и завершается вместе с крахом Порты. Группа керамики ГРВ, так же как и Miletus Ware, может использоваться в качестве хроноиндикатора, позволяющего датировать археологические комплексы временем не ранее середины — второй половины XV в. Обломки кухонных сосудов группы ГРВ встречаются в различных культурных отложениях значительно чаще и более массово, чем Miletus Ware. Это обстоятельство делает группу ГРВ еще более ценной для хронологии археологических комплексов.

I.B. Teslenko

THE CHRONOLOGY OF A GROUP OF KITCHENWARE FROM THE 15th CENTURY SITES IN THE CRIMEA

Presented in the article are the issues of chronology of a group of kitchenware vividly represented by pots with «rail-shaped» profile of rim and significant quantity of bright black acute sand (pyroxene?) in the clay (PRR group).

This group of ceramics was not considered as a separate classification unit till recently. Its chronology, origin, and genesis were not investigated separately. These problems were observed for the first time by the author of the publication based on the materials of her own excavations at the sites on the south coast of the Crimea: Aluston fortress (1998), temples with necropolei on Ayu-Dag Mountain (1999), and in Malyi Mayak village (2003). At these sites, fragments of PRR group ceramics were carefully sorted and separately recorded when artifacts were processed. Owing to this fact, it allowed the author to trace some regulations in the process of their archeologization and certain peculiarities of the chronology.

According to observations, kitchenware of PRR group appeared in the Crimea not earlier the middle of 15th c. It is that period when its first examples, one-handed pots and perhaps jugs are recorded. Based on them new types of vessels appear in the future (16th—18th c.), and the evolution of rail-shaped rim towards the lengthening and simplifying of profile is traced.

Place of production of PRR group ceramics is not determined yet. It is also hard to define definitely the region of wares circulation because unlike synchronous glazed vessels, the 15th—18th c. kitchenware received a very little attention. Today, along with Taurica, finds of PRR group items are known from Adigean settlements in Kuban. Moreover, a significant number of pits and jugs come from excavations of the 16th and the 17th c. layers on the place of widely known Roman baths in Istanbul. On opinion of Nursen Ozkul Findik, a Turkish researcher excavating Iznik, such kitchenware was widely spread in Anatolia in fact in all periods of mediaeval history. It is likely that its origin should be related with this region. Judging from the data presented in A.N. Maslovskij's works, and also from information of Turkish written sources analyzed by A. Halenko, kitchenware long distance transportations were not at any rate extraordinary cases.

It should be noted that PRR group comes into circulation on the territory of Crimea practically at the same time as tableware of Miletus Ware group of so-called Iznik production. The period of its usage in Taurica is synchronous with the period of Turkish domination above the straits and the Black Sea region, and it comes to the end together with collapse of Porte. The PRR group ceramics as well as Miletus Ware can be used as chronological indicators which allow the dating of archaeological complexes by the period not earlier than the middle and the second half of the 15th c. Fragments PRR group kitchenware are found in various cultural deposits more frequently and plentifully than Miletus Ware. This condition makes PRR group more valuable for archaeological complexes chronology.